

věrnost, stoupne jí sláva do hlavy, seznámí se s bohatým a slavným sportovcem, za něhož se provdá a – stane se obětí domácího násilí. Po násilné smrti se dívka jako neviditelný duch vrátí ke svému někdejšímu příteli a naznačí mu, že již v dětství byla zneužita svým bratrem-dvojčetem. Protagonistovi se podaří zmocnit jejího deníčku, ukrývaného u jejího psychoterapeuta, a předmět se pak stane klíčovým důkazním materiálem obžaloby v soudním procesu. Bratr násilník je spravedlivě odsouzen, avšak ve vězení podstoupí proměnu, jež vyústí v naprosto nečekané rozuzlení pro něj i pro Jakuba.

Pavel Brycz ve své poslední knize prokazuje, že po letech útlu a orientace na dětskou literaturu má pořád co říci i dospělému čtenáři. Přestože by se prózám dal vytknout víceméně totožný postup využívající fiktivní novinové články a reportáže k dynamizaci děje, jejich podstata spočívá jinde. Autor dokáže uchopit velmi aktuální témata, jako je nárůst agresivity, domácí násilí a transsexualita, velmi neotřelým způsobem. Jejich přesmykem do komické a hravě nadsazené roviny se pojednávání triptych vymyká současné prozaické produkci, která (až na výjimky) obdobná témata zpracovává kumulací násilí až k nesnesitelnosti, se vši vážností a s varovně zdviženým prstem. Zatímco tyto texty jsou při kolísavé umělecké úrovni vzájemně zaměnitelné, s Bryczovým postojem sice čtenář souhlasit nemusí, ale jejich umělecké zobrazení se mu uloží nadlouho do paměti.

Jazyková poradna

Nemluvě o, nehleď na

Robert Adam, PedF UK v Praze

robert.adam@pedf.cuni.cz

Klíčová slova: sekundární předložka, přechodník, interpunkce

Key words: secondary preposition, transgressive, punctuation

Prepositions *nemluvě o, nehleď na*

The paper analyses the meanings of the prepositions *nemluvě o* and *nehleď na* and their adequate use.

V tomto příspěvku se budu zabývat dvěma víceslovnými sekundárními předložkami, které vznikly z přechodníkových tvarů. K tématu mě přivedlo užití jedné z nich v psané publicistice v roce 2023 v návaznosti na odkrývání minulosti kandidáta na ústavního soudce R. Fremra:

Byl výkonná součástí represivního aparátu, kterému propůjčoval své vzdělání a jméno, o nějakém vlastním charakteru nemluvě.

U studentů bohemistiky jsem si ověřil, že i podle nich jde o užití nestandardní, pochybné, matoucí: místo *nemluvě* by zde bylo namístež užít slovní spojení *nemohlo být řeči* nebo *nelze vůbec mluvit*.

Podívejme se nejprve do slovníků a příruček. Internetová jazyková příručka (dále IJP)¹ slovní významy neuvádí, zato v hesle *nemluvě* upozorňuje, že lze užít i variantu *nemluvic*. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (dále SSČ)² přihnízdoává výraz *nemluvě o*, *nemluvic o* k heslu *mluvit*, označuje ho za předložku a k jeho významu či funkci píše toto: „vyj. vyloučení zřetele, *nehledě k (na)*, *nehledíc k (na)*: *je pilný, nemluvě o jeho poctivosti*“. Starší Slovník spisovného jazyka českého (dále SSJČ) obsahuje v rámci hesla *mluviti* rovněž obě varianty, *nemluvě* i *nemluvic*, avšak bez „o“, a označuje je za přechodníkové tvary ustrnulé ve funkci příslovce. Význam vykládá pomocí „*bez povšimnutí něčeho, bez připomínky k něčemu, nehledě, nehledíc*“ a ilustruje ho příkladem „*je to dobrý pracovník, n. o jeho zvláštních kvalitách*“. Na dosavadním slovníkovém zpracování sledovaného výrazu mi připadá pozoruhodné, že se příklady jeho užití rozcházejí s významovými definicemi. Příkladová věta ze SSČ podle mého názoru říká, že dotyčný je pilný a mimoto je také poctivý, přičemž jeho pilnost předkládá jako důležitější než poctivost. Zřetel k poctivosti tedy nevylučuje, neříká, že na ní nesejde, jen ji mírně upozaduje. Podobně věta ze SSJČ o daném člověku tvrdí, že je to dobrý pracovník a že vedle toho má i zvláštní kvality, a současně naznačuje, že vzhledem ke kontextu či tématu komunikace by postačovalo, že jde o dobrého pracovníka. Výraz *nemluvě o* neznámá, že si mluvčí zvláštních kvalit nevšímá ani že k nim nemá připomínky, nýbrž přidává tyto zvláštní kvality do výčtu pracovníkových pozitiv jako položku nikoli stěžejní.

Užívání sledovaného předložkového výrazu jsem pozoroval na materiále reprezentativního synchronního korpusu současné veřejné tištěné češtiny SYN2020.³ Nejprve jsem ověřil, jak častá je varianta *nemluvic*: v korpusu má pouhé dva doklady, což ve srovnání s 1235 výskyty *nemluvě* ukazuje, že jde o variantu zcela marginální. Z dokladů *nemluvě* jsem vytvořil náhodný vzorek o velikosti 200 dokladů. Ukázalo se, že ve vzorku je takřka vyrovnaný poměr slovosledných variant *nemluvě o X* a *X nemluvě*: 108 : 92. Výraz *nemluvě o* je tak typickou ukázkou tzv. ambipozice,⁴ tzn. usouvztažňovacího, relačního výrazu určujícího pád syntaktického substantiva,⁵ který může stát jak před tímto substantivem (jako předložka čili prepozice), tak za ním, resp. je-li víceslovný, kolem něho (jako postpozice, resp. cirkumpozice). Zejména v postpoziciálním postavení bývá tento výraz vytčen vytýkácí částicí (rematizátorem) *ani*: v mém vzorku byl takto vytčen 48× v postavení za substantivem a jednou v postavení před ním.

Funkcí víceslovné sekundární předložky (ambipozice) *nemluvě o* je uvádět další prvek – položku výčtu, argument pro něco –, často prvek méně podstatný, doplňkový, nebo samozřejmý, zmiňovaný jen pro úplnost (lze ji nahradit např. spojeními *a mimoto*, *a navíc*, *a samozřejmě také/ani*). Srov. následující typické doklady ze vzorku:

¹ IJP: *Internetová jazyková příručka*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2008–2024. [online] Dostupné z <<http://prirucka.ujc.cas.cz>>

² Do slovníků (SSČ i SSJČ) vede hypertextový odkaz z IJP, zde od hesla *mluvit*.

³ KRÉN, M. a kol. *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: ÚČNK FF UK, 2020. [online] Dostupné z <<http://www.korpus.cz>>

⁴ K problematice ambipozic v češtině srov. SLÁMA, J.; ŠTĚPÁNKOVÁ, B. Postavení ambipozic v češtině. *Slovo a slovesnost*, 84, 2023, s. 91–121.

⁵ Syntaktickým substantivem může být substantivum, zájmeno, číslovka, jmenná fráze nebo také vedlejší věta, na niž odkazuje zájmeno *to*.

Dřív jsem šidila snídaně, o svačinách ani nemluvě.

Nesmí nám dělat problém řídit jakékoli vozidlo, o správném vystupování a přirozené eleganci nemluvě.

Na zbudování samotné rampy by totiž padlo nesmírné množství materiálu, nemluvě i zde o tom, že podobných konstrukcí by muselo vyrůst hned několik, načež by se opět pracně bouraly a odklízely.

Pokud je celý výčet v záporu, může mít ten doplňkový prvek „silnější“ význam než prvek, k němuž se přidává, a výraz *nemluvě* o pak má stupňovací funkci – věta tvrdí, že neplatí něco základního nebo obvyčejného, a tím spíše pak neplatí něco složitějšího, speciálního, neobvyklého:

Já jsem přestal pracovat jako zástupce hlavního pořadatele, o nějakých dalších aktivitách ani nemluvě.

Mrtvé tělo nešlo ani zrekonstruovat, o vypreparování nemluvě.

V těchto případech lze sledovaný výraz nahradit spojeními *tím spíš ne*, *a už vůbec ne* nebo také *nemůže být řeč*. A tím se vracíme k úvodnímu příkladu z tisku: v něm bylo rovněž možné nahradit *nemluvě* spojením *nemůže být řeč*; jenže od právě popsaných užití se příklad liší tím, že výčet není záporný – charakter soudce Fremra se zde k jeho vzdělání a jménu nepřidává, nýbrž naopak se klade proti nim. Žádný podobný doklad můj korpusový vzorek neobsahoval. Užití výrazu *nemluvě o* v souvětí o soudci Fremrovi tak lze skutečně prohlásit za nevhodné.

Čtenáři si patrně povšimli, že SSČ i SSJČ uvádějí u *nemluvě (o)* synonymum *nehledě/nehledíc k/na*. Podívejme se nyní blíže i na tento předložkový výraz. SSČ jeho funkci vykládá pomocí synonym *bez zřetele k/na* a *nemluvě o* a ilustruje ji příklady „*nehledě k drobným chybám, práce má dobrou úroveň; nehledě na to, vývoj je slibný*“. SSJČ pokládá *nehledíc (k čemu)* za přechodníkový tvar ustrnulý ve funkci příslovce, a to v rámci hesla *hleděti*, konkrétně jeho lexie s významem „mít zřetel, přihlížet, brát v úvahu“; příkladová věta zní *nehledíc, nehledě k chybám, je to dobrá práce*.

Ve vznikajícím Akademickém slovníku současné češtiny (dále ASSČ)⁶ je *nehledě k*, *nehledě na*, *nehledíc k*, *nehledíc na* připojeno jako sousloví k heslu *hledět* a označeno jako „ustrnulá přechodníková vazba ve funkci předložky“.⁷ Ve verzi, která byla předložena k interní odborné oponentuře ÚJČ AV ČR, byl význam spojení vyložen takto: „vyjadřuje, že se nedbá na nějaký stav, okolnost, na něčí názor ap.“ Jako synonymní byly uvedeny výrazy *bez ohledu na* a *bez zřetele na/k*. Při oponentuře přibyl k takto vymezenému významu ještě význam druhý, totiž „připojuje další údaj, v daném kontextu zpravidla méně významný, mimoto, vedle toho“.

Při ověřování současného úzu jsem postupoval obdobně jako v případě výrazu *nemluvě o*. Nejprve jsem ověřil, zda se užívají obě rodové varianty: varianta *nehledíc* má v korpusu SYN2020 šest výskytů, kdežto *nehledě* 891, i v tomto případě tedy lze

⁶ *Akademický slovník současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2017–2024. [online] Dostupný z <<https://slovníkcestiny.cz>>

⁷ Slovník zatím obsahuje pouze hesla od písmen *a–ch*, výraz *nemluvě o* ani sloveso *mluvit* tedy zatím nejsou zpracovány.

původně femininní variantu prohlásit za okrajovou. V náhodném vzorku 200 dokladů *nehledě* výrazně převládá varianta s předložkou *na* nad variantou s *k(e)*, a to v poměru 182 : 18 (a všech šest dokladů *nehledíc* se rovněž spojovalo s *na*), tedy více než 10 : 1 (připomínám tu, že SSJČ ještě variantu s *na* vůbec neuvádí, v posledním půlstoletí tedy došlo k pozorovatelné jazykové změně). Vzorek dále ukázal, že na rozdíl od *nemluvě o* není *nehledě/nehledíc na/k* ambipozice – ve všech dokladech stojí před syntaktickým substantivem, jehož pád řídí.

Nyní se zaměřím na funkce, které sekundární víceslovná předložka *nehledě na* v komunikaci plní. Zřetelně lze vymezit doklady funkce „připojovací“ (první z následujících dokladů pochází z ASSČ, ostatní z mého vzorku):

Vlašské ořechy mají pozitivní vliv na mozek, nehledě na řadu dalších zdravotních pozitiv.

Fotograf měl pramalou kontrolu nad tím, v jaké podobě bude jeho práce publikována. Nehledě na to, že běžně ani neměl autorská práva na své negativy.

Není kde trénovat. Podle situace musíme jezdit do Desné, Lomnice, Harrachova nebo do Německa, už je to neúnosné. Stojí to náklady navíc na dopravu, nehledě na to, že děti se pak z tréninku vrací domů hodně pozdě.

Je pozoruhodné, že v těchto kontextech můžeme výraz *nehledě na* (*to, že*) nahradit nejen spojeními *a mimoto*, *a kromě toho*, *a navíc*, nýbrž i sekundární předložkou *nemluvě o* (*tom, že*) – jak bylo řečeno výše, tato předložka rovněž vyjadřuje, že se k něčemu připojuje další prvek, zpravidla méně významný. SSČ a SSJČ mají pravdu, když označují *nemluvě o* a *nehledě na* za synonymní výrazy; jenže jsou synonymní v jiném významu, než který jim tyto slovníky připisují!

Co se týče první významové definice uvedené v ASSČ, která zpřesňuje a větně vyjadřuje v zásadě to, co zhuštěně formulovaly i slovníky starší, bylo by lze uvažovat o jemnější klasifikaci, která by tento význam rozdělila. „Nedbat na nějaký stav, okolnost nebo názor“ či jednat „bez zřetele k nim“ totiž může znamenat dvě věci. Zaprvé to, že daný jev připouštíme jako relevantní, ale nerespektujeme ho, že jeho působení není rozhodující, že jde o jev neúčinný, že naznačený rozpor je překonán: tomu se říká přípustka. *Nehledě na* tu lze nahradit nejen předložkovým výrazem *bez ohledu na*, ale i předložkou *navzdory*, a spojení *nehledě na to, že* spojkou *ačkoli*:

Klaus nedosáhl ani na řadového místopředsedu. Nehledě na to, že ve volbách získal nejvíce preferenčních hlasů ze všech poslanců strany.

Spolek (...) se zde s navazováním kontaktů s mrtvými prosadil nehledě na tradičně silnou pozici katolíků, kteří podobné praktiky považovali za rouhání.

Zajímavé je, že nehledě na to, že na Sibiř byli vyháněni kriminálníci, fungovala tam odjakživa solidarita.

Zadruhé to může znamenat popření relevance daného jevu – výraz *nehledě na* naznačuje, že na daném jevu nesejde. Ve většině následujících dokladů ze vzorku je jev prezentován jako obecný, zahrnující různé možnosti (libovolný čas a pořadí; rozmanitá ideologická východiska; spánek i bdění), pouze v prvním tomu tak není. Ale

ani v tomto prvním dokladu nelze použít přípustkové předložky či spojky: trestní oznámení není s odstoupením od smlouvy v rozporu, naopak by mohlo být chápáno jako jeho příčina, ale mluvčí její působení popírá:

Zároveň oznámil, že nehledě na trestní oznámení, se vedení obce rozhodlo od smlouvy odstoupit.

V cíli dostane unikátní pamětní medaili úplně každý, nehledě na čas a pořadí.

Podkarpatští autoři nehledě na svá ideologická východiska většinou adaptovali postupy romantické a realistické literatury.

Váš cirkadiánní rytmus každých čtyřadvacet hodin vystoupá a poklesne nehledě na to, jestli jste spali, nebo ne.

Z poradenského hlediska stojí za zamyšlení ještě jeden aspekt užívání výrazů *nehledě na* a *nemluvě o*, totiž jejich interpunkční oddělování. Pokud budeme, tak jak to dělá SSČ, hodnotit tyto výrazy jako sekundární předložky, měli bychom je psát bez čárky (srov. poslední uvedený doklad), neboť před předložkovými frázemi se v češtině čárka obecně nepíše. Kdežto pokud je považujeme (po vzoru ASSČ) za ustrnulé přechodníky ve funkci předložky, tedy jako sice periferní, ale stále ještě slovesné tvary, měli bychom je oddělovat čárkami, poněvadž jde o přechodníkové konstrukce rozvité, u nichž je podle IJP čárka namístě. Jde tu o pozoruhodnou situaci: kladení členicího znaménka závisí na slovnědruhovém zařazení výrazu, vposledku vlastně na tom, zda proces slovnědruhového přechodu považujeme za dokonaný. Tam, kde mají sledované výrazy funkci připojovat dodatečný, často méně významný údaj, navíc dává smysl užívat konstrukce s těmito výrazy jako dodatečně připojované větné členy – a ty se rovněž podle IJP obecně oddělují čárkou. Z těchto důvodů není účelné stanovovat pro výrazy *nehledě na* a *nemluvě o* jednotná a striktní interpunkční pravidla; ostatně citované korpusové doklady zřetelně ukazují na nejednotný úzus.

Rozhledy

Vzpomínkový večer Kruhu přátel českého jazyka věnovaný profesorskému triu Šmilauer – Hausenblas – Stich

Robert Dittmann, FF UK v Praze

robert.dittmann@ff.cuni.cz

Na rok 2023 připadlo výročí úmrtí hned tří vynikajících jazykovědců těsně spjatých s Kruhem přátel českého jazyka: vysokoškolských profesorů Vladimíra Šmilaue-
ra (1895–1983), Karla Hausenblase (1923–2003) a Alexandra Sticha (1934–2003). V předvečer mezinárodní konference *Paměť oboru: Šmilauer – Hausenblas – Stich 2023* (9.–10. 11. 2023), již zorganizovaly společně FF UK, PedF UK a ÚJČ AV ČR,